

URSZULA BARAN

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Filologii Słowiańskiej

Język starodalmatyński – geneza i zróżnicowanie terytorialne

Słowa klucze: Dalmacja, bałkańska łacina ludowa, język starodalmatyński, dialekt wenecki

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie genezy i zróżnicowania terytorialnego *języka starodalmatyńskiego* na obszarze Dalmacji.

Dalmacja to najbardziej na południe wysunięta kraina w Republice Chorwacji ze stolicą w Splicie. Obejmuje ona najdłuższą i największą część wybrzeża Morza Adriatyckiego (tzw. Przymorze Dalmatyńskie) wraz z przybrzeżnymi wyspami¹ z wyjątkiem wysp kwarnerskich. Wąski pas przymorza i jego lądowe zaplecze kończy się naturalną górską granicą biegnącą przez Velebit – Dinarę – Kamešnicę – Zavelin (Kovačec 1996: 180). Dalmacja dzieli się na trzy części:

- Dalmację północną z siedzibą w Zadarze;
- Dalmację środkową z siedzibą w Splicie;
- Dalmację południową z siedzibą w Dubrowniku.

¹ Równoległe do wybrzeża położone są liczne wyspy (m.in. Brač, Hvar, Pag, Korčula, Dugi otok) będące fragmentami niedysyjszych łańcuchów górskich oddzielonych od lądu stałego w wyniku transgresji morskiej (*Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 2, s. 12).

Geograficzna nazwa *Dalmacja* pochodzi od nazwy prowincji rzymskiej – *Delmatia* lub *Dalmatia*, którą Rzymianie na początku I wieku n.e. nadali prowincji Iliria (*Illyricum*). Zdaniem Petara Skoka (1971, t. I: 377), jednego z najwybitniejszych chorwackich językoznawców, nazwa *Dalmacija* lub *Delmacija* jest nazwą akademicką utworzoną za pomocą nieakcentowanego sufiksu *-ia* dla oznaczenia *ziemi*, która wywodzi się od łacińskiej nazwy grupy etnicznej *Dalmatae*, *Delmatae* (w zapisach) = greckie Δελμάται, Δαλμάται. Jest to forma pierwotna, ponieważ odnotowana jest już w języku mesapijskim, jak również w toponimie *Delminium* > Δελμίτιον > *Dlwno > Duvno, przymiotniku *duvnjanski*, nazwie przedstawiciela grupy etnicznej *Duvnjak*. Od rdzenia toponimu *Delm-* powstała nazwa przedstawiciela grupy etnicznej utworzona za pomocą sufiksu pochodzenia iliryjskiego *-ata*, który odpowiada greckiemu *-της*.

We wcześniejszych źródłach pisanych pojawiała się konsekwentnie jedynie nazwa *Delmatów* (*Dalmatae*, *Delmatae*), jednego z plemion, które zamieszkiwało część starożytnej *Ilirii*, czyli ówczesny obszar wokół *Delminium* (Duvno, Duvnanjsko Polje), leżący w okolicach dzisiejszego Splitu. Plemię *Delmatów* stawiało najsilniejszy opór Rzymianom i z tą też nazwą zaczęto identyfikować całą prowincję. Od plemienia *Delmatów* ma pochodzić zatem – według większości lingwistów – nazwa *Dalmacja*. Istnieje także teoria kojarząca nazwę *Dalmacji* z iliryjskim wyrazem, którego rdzeń do dnia dzisiejszego zachowany jest w albańskim leksemie *djale* (l. mn.: *djelmet*, *djelmat*) w znaczeniu ‘bohater’, ‘mężczyzna’. Rdzenia nazwy *Dalmacja* doszukiwano się także w słowie *delme* – owca, dlatego też utożsamiano tę krainę z ‘krajem owiec’. Lingwiści doszli również do wniosku, że pochodzenie tej nazwy można kojarzyć ze współczesnym rumuńskim leksemem *deal* w znaczeniu ‘wzgórze’, interpretując nazwę *Dalmacja* jako ‘kraj wzgórz’ (*Enciklopedija Jugoslavije*, t. II: 642–643).

Biorąc pod uwagę wymienione wyżej hipotezy dotyczące proveniencji nazwy *Dalmacja*, należy stwierdzić, iż etymologia omawianego toponimu nie jest jednoznaczna.

Geograficzne i polityczne położenie Dalmacji pomiędzy wpływami Cesarstwa Rzymskiego i Bizantyńskiego ostatecznie określiło kulturową i lingwistyczną, romańską przynależność Dalmacji oraz zdeterminowało jej historię.

Tereny dzisiejszej Republiki Chorwacji, a zwłaszcza te położone nad Morzem Adriatyckim, znajdowały się pod wyraźnym wpływem romańskim już od czasów Cesarstwa Rzymskiego. Jak już wspomniano, od I wieku n.e. jej ziemie wchodziły w skład rzymskiej prowincji *Iliria*. Po inwazji Słowian w VII wieku n.e. nastąpiła slawizacja kontynentalnej części Chorwacji, natomiast wpływy romańskie utrzymywały się jedynie w miastach dalmatyńskich. Od XV wieku do 1797 roku Dalmacja znajdowała się pod panowaniem weneckim. Na przełomie XVIII i XIX wieku w Dalmacji, będącej pod zwierzchnictwem austro-węgierskim i krótkotrwałym francuskim (1809–1815, fran. *Provinces Illyriennes*, tzw. Prowincje Iliryjskie), ziemie na północnym i wschodnim wybrzeżu Morza Adriatyckiego za czasów rządów Napoleona wchodziły w skład terytorium Francji, ale język włoski był nadal w powszechnym użyciu. Po upadku Monarchii Habsburskiej (1918) romańskie wpływy zostały ograniczone, by ponownie zaznaczyć się podczas II wojny światowej. Tereny Dalmacji zostały wówczas podzielone pomiędzy Włochy i Niezależne Państwo Chorwackie (NDH). Po II wojnie światowej kraina ta powróciła w granice Jugosławii, by wreszcie stać się integralną częścią Chorwacji, a następnie Republiki Chorwacji.

Proces romanizacji plemion zamieszkujących tereny dzisiejszej Dalmacji przed Wielką Wędrówką Ludów (VII wiek n.e.), w tym także Słowian, rozpoczął się w większych ośrodkach miejskich na wschodnim wybrzeżu Morza Adriatyckiego już za czasów panowania Cesarstwa Rzymskiego. Językiem powszechnej komunikacji pierwotnych ludów iliryjskich był wówczas język łaciński, tzw. łacina ludowa, którym posługiwały się wszystkie plemiona w granicach Cesarstwa Rzymskiego. Stały i nieprzerwany kontakt starożytnego Rzymu ze swoimi prowincjami przyczynił się do rozprzestrzenienia się łaciny jako urzędowego języka wielokulturowego Cesarstwa Rzymskiego (Šimunković 1986, t. XXV: 45–46). Cały czas należy pamiętać jednak o ścierającym się wpływie obu Cesarstw. Historyk, Konstantin Josef Jireček uznał (Šimunković 1986, t. XXV: 46), iż na Bałkanach granica pomiędzy greckim i łacińskim wpływem językowym biegła od Valony (dzisiaj alb. Vlorë) ku Skopje, by następnie nieznacznie odbić na południe i zakończyć swój bieg na Morzu Czarnym. Petar Skok (Šimunković 1986, t. XXV: 46) nieznacznie zmodyfikował tę teorię twierdząc, iż podczas najazdu Słowian język łaciński był w powszechnym użyciu na terytorium granicznym obu stref językowych. Na południe od rzeczonyj granicy posługiwano się przede wszystkim greką.

Słowianie Południowi zajęli prawie całą niegdysiejszą łacińską strefę Półwyspu Bałkańskiego (Muljačić 2000: 13).

Ludność tubylcza posługiwała się – według Petara Skoka (1934: 44–45) – łaciną ludową szczególnego typu, tzw. bałkańską łaciną ludową. Konsekwencją dwóch wspomnianych fal osadnictwa rzymskiego było wyodrębnienie się stosunkowo wcześniej z *bałkańskiej łaciny ludowej* przynajmniej dwóch typów językowych – *przymorskiego* i *kontynentalnego*.

Z pierwszego wywodzi się *język starodalmatyński*, którym posługiwano się w przybrzeżnych miastach bizantyńskich od Kwarneru do Spiča i na sąsiednich wyspach, z drugiego zaś *protorumuński*, którego użytkownicy zamieszkiwali teren geograficznie wyznaczony przez miasta: Skopje, Niš i Sofię. Oba typy rozwinęły się w tej części Półwyspu Bałkańskiego, która od wieku VI zasiedlona była głównie przez Słowian. *Język starodalmatyński* powstał zatem z *bałkańskiej łaciny ludowej*, którą posługiwano się do VII wieku w Cesarstwie wschodniorzymskim głównie na terytorium dzisiejszych języków południowosłowiańskich. Był on lingwistycznie powiązany z romańskim zachodem poprzez istnienie gwar istroromańskich. Natomiast *typ kontynentalny* nie miał żadnych związków z romańskim zachodem, ponieważ już od VII wieku został całkowicie od niego odcięty ulegając wpływowi słowiańskiemu (Skok 1934, t. I, s. 44–45).

Z kolei inny lingwista, Henrik Barić (por. Gačić 2004: 45), dyskutując z poglądami Petara Skoka, zwrócił uwagę na fakt, iż o wspólnej *bałkańskiej łacinie ludowej* nigdy nie mogło być mowy. W łacinie ludowej już od samego początku wyodrębnił się typ, z którego na kontynencie rozwinął się język rumuński (*łacina kontynentalna*), a z drugiego na Wybrzeżu Adriatyckim rozwinął się *język starodalmatyński (łacina przymorska)* (Gačić 2004: 45).

Romanista Žarko Muljačić – znany chorwacki językoznawca i historyk – uważa natomiast, iż termin *bałkańska łacina ludowa* – wedle najnowszych badań naukowych – należy rozumieć nie jako pewien jednolity, spójny język, ale jako symbol grupy różnych, wprawdzie geograficznie i lingwistycznie powiązanych, ale jednak niejednorodnych wariantów, które zgubiwszy więź terytorialną z powodu Wielkiej Wędrówki Ludów coraz szybciej rozwijały swój własny system fonetyczny, morfologiczny i syntaktyczny. Według tego samego badacza, który wyrażał swoje poglądy w oparciu o opinie największych autoritetów w zakresie praojczyzny Rumunów, w średniowieczu ludność romańska zmuszona przez plemiona Słowian do banicji osiedliła się i ostatecznie

zespoliła z resztkami kolonii romańskich w Transylwanii. Bardzo wcześnie istniały na Bałkanach embriony późniejszych dwóch głównych, ostro zróżnicowanych gwar romańskich, podczas gdy trzeci, albańsko-romański stanowił typ mieszany (Muljačić 2000: 14). Obok *typu przymorskiego* i *kontynentalnego* istniał również trzeci typ – *labeatski*, który był kontaminacją dwóch wcześniejszych. Posługiwano się nim w okolicy Drača i *viae Egnatae*² (Via Egnatia), która wówczas łączyła miasta Drač i Soluń, a biegła przez Ochryd (Muljačić 2000: 329). Dzięki wprowadzeniu przez Petara Skoka (por. Sočanac 2004: 66) pojęcia *Romania Byzantina* wyodrębniony został pas graniczny pomiędzy wschodnią i zachodnią *Romanią*. Na obszarze *Romania Byzantina* nigdy nie istniały silne podziały pomiędzy dwoma wybrzeżami i ich miastami. Na terytorium tym dochodziło do procesu mieszania się ludności, co sprzyjało zanikowi języków lokalnych. Po inwazji Longobardów (569 r.) osiedliła się tu apenińska ludność romańska. Natomiast autochtoniczni mieszkańcy po wycofaniu się wojsk z Panonii, przedostali się na terytorium rozciągające się wzdłuż Morza Adriatyckiego, a stamtąd kierowali się na wyspy i do bizantyńskiej części Italii. Ludność romańska dotarła do miast dalmatyńskich, a następnie schroniła się przed napływającymi Słowianami na wzgórzach nadbrzeżnych lub na wyspach (Sočanac 2004: 66–67).

Nazwa *(staro)dalmatyński* jest nazwą akademicką, w pewnym sensie pseudohistoryczną, którą włoski lingwista, dialektolog Mateo Bartoli, twórca m.in. opracowania *Das Dalmatische* (Bartoli 1906), nadał językowi ilirskiego plemienia *Dalmatów* (*Delmata*). Ludność ta z pewnością już w czasach Cesarstwa Rzymskiego posługiwała się swoją rodzimą gwara, a nie gwara romańską. Cesarz Konstantin Porifrogeneta w połowie X wieku określa mieszkańców plemion w miastach i na wyspach mianem *Romānoi* (*Ρωμάνοι*), możliwe jest zatem, że sama ludność plemienia *Dalmatów* swój język określała jako „romański” (*lingua romana*) – podobnie jak Rumunii, lub może po prostu „łacińskim” (*latina lingua*). Dowodem może być na przykład to, że w średniowiecznym Zadarze odróżniano *testes latini* od *testes slavi* i że obecnie język rodzimy jednego z plemion retoromańskich określa się mianem *ladino*.

² Zdaniem Žarka Muljačića (1999: 4), droga ta spajała, w ramach Cesarstwa Rzymskiego, Valonę (Apollonia; dzisiaj alb. Vlorë) z Carigradem (Byzantium) przechodząc przez Soluń (Thessalonice). Pas ten uległ częściowej romanizacji za pośrednictwem gwardii rzymskiej, która stacjonowała na wspomnianych terenach.

W XI wieku rozróżniano w Splicie przedstawicieli grup etnicznych „Spalatin” i „Chroati” (Kostrenčič, Krleža (red.), 1956, t. II: 370).

Žarko Muljačić (2000: 17) twierdzi zaś, że nazwa *dalmatyński* (wł. *dalmatico*, niem. *dalmatisch*, fran. *dalmate*) lepiej oddaje sens niż *starodalmatyński* (*antico dalmatico*, *altdalmatisch*, *ancien dalmate*), ponieważ nie istnieje żaden *język nowodalmatyński*. Uważa on, iż poprawną nazwą dla tego języka jest *dalmatyńsko-romański z czasów przedweneckich*, w odróżnieniu od dialektu weneckiego w basenie Morza Adriatyckiego, który został importowany na to wybrzeże za czasów okupacji weneckiej. Włoską nazwę *dalmatico* pierwszy raz zastosował włoski lingwista G. I. Ascoli (Muljačić 2000:17).

We wczesnym średniowieczu posługiwano się *językiem starodalmatyńskim* względnie *dalmatyńsko-romańskim z czasów przedweneckich* w miastach bizantyńskiej Dalmacji, takich jak: Zadar (łac. *Iader(a)*, wł. *Zara*), Trogir (Tragurium, Traŭ), Split (Spalatum – Spalato), Dubrownik (**Castellum de epidauro novo*, Ragusa), Kotor (Catarum – Cattaro), Budva (But(h)ua – Budua), Bar (-, Antivari), Ulcinj (Olcinium – Dulcigno), Leš, Krk (na wyspie Krk; Curicum – Veglia), Osor (na wyspie Cres; Absarus – Ossero), Rab (na wyspie Rab; Arba – Arbe) (por. Muljačić 1999: 7).

Petar Skok (1934, t. I: 116–117) w swojej pracy wyodrębnia trzy warianty *języka starodalmatyńskiego*:

- *południowo-dalmatyński* (Dubrownik i Kotor);
- *środkowo-dalmatyński* (Split, Trogir, Zadar i Rab);
- *północno-dalmatyński* (Krk i Osor).

Jak podkreśla badacz, była to faza przejściowa pomiędzy gwarą staro-romańską w Istrii a gwarą retoromańską (furlańską), która rozwinęła się na terytorium patriarchatu Akwilei.

Mateo Bartoli (por. Skok 1934, s. 116–117) rozróżnia jedynie dwa warianty:

- *veglijski*;
- *raguzański*.

Žarko Muljačić (1999: 3–4) stwierdza, że w średniowieczu istniały przynajmniej trzy *języki dalmatyńsko-romańskie*:

- *jadertinski*³;

³ Przymiotnik ten pochodzi od łacińskiej nazwy miasta Zadar (Iader lub Iadera). Określa on język zadarskoromański. Nazwy *jadertinski* używa się w opozycji do nazwy *zaratinski*, która oznacza gwarę wenecką romańskich emigrantów i wenezyzowanej au-

- raguański;
- labeatski⁴.

Należy przyjąć, że pod pojęciem – język starodalmatyński – kryją się wszystkie jego autochtoniczne romańskie warianty⁵.

W przeszłości istniały spory co do klasyfikacji i zasięgu występowania języka starodalmatyńskiego w obrębie *Romanii Byzantina*. Mateo Bartoli, włoski językoznawca we wspomnianej już pracy *Das Dalmatische* (1906), zaklasyfikował ten język do ilirysko-romańskiej grupy językowej, która obejmowała łacińską część Półwyspu Bałkańskiego. Dlatego też należy go umieszczać w *Romanii wschodniej* tzw. *Romanii apenińsko-balkańskiej*. Z kolei B. E. Vidos (1962: 15) uważał język starodalmatyński za przejściowe ogniwo pomiędzy językami bałkańsko-romańskimi a italo-romańskimi. Žarko Muljačić przypisuje jednak językowi starodalmatyńskiemu autonomię w ramach *Romanii Byzantina* (Šimunković 1986, t. XXV: 46).

W miastach Dalmacji język starodalmatyński wymarł wcześniej. Zdaniem Mateo Bartoliego (1942: 120), język ten na wyspie Krk przestał funkcjonować pod koniec XIX wieku, zaś w Dubrowniku na przełomie XV i XVI wieku. Na wyspie Krk został zastąpiony dialektem weneckim, natomiast ten w Dubrowniku został wyparty przez dialekt tokański i słowiański dialekt sztokawski. Na temat innych miast adriatyckich nie ma precyzyjnych przekazów. Przyjmuje się, że do początku ekspansji Republiki Weneckiej na Morzu Adriatyckim w XI wieku przeszedł on różne nieudokumentowane etapy rozwoju. Niektóre romańskie imiona wskazują na to, że w Splicie posługiwano się nim jeszcze w XI wieku, a w Kotorze nawet w XIV wieku, co można stwierdzić na podstawie licznych poświadczeń w łacińskich rozprawach. To samo zjawisko można odnotować w Zadarze. W Dubrowniku⁶ miejscowy

tochtonicznej ludności romańskiej oraz Słowian (Chorwatów). Nazwa *zadarskoromański* dotyczy jedynie autochtonicznej ludności romańskiej, por. Ž. Muljačić (2002: 38–39; 94).

⁴ Przymiotnik ten pochodzi od łacińskiej nazwy Jeziora Szkoderskiego (Lacus Labeaticus) i odnosi się do wariantów dalmatyńskich, którymi się porozumiewano przynajmniej w siedmiu miastach, znajdujących się blisko rzeczonoego jeziora: Kotor, Budva, Bar, Ulcinj, Skadar (alb. Shkodër), Drivast (alb. Drisht) i Leš (alb. Lezhë), por. Ž. Muljačić (1999: 4).

⁵ Chodzi o około piętnaście niepowiązanych ze sobą geograficznie lokalizacji języka starodalmatyńskiego w miastach i miasteczkach, począwszy od chorwackiej wyspy Krk aż po albańskie miasto Lezhë, por. Ž. Muljačić (2002: 91–92).

⁶ Według Petara Skoka – Ragusium (Rhacusium), a zdaniem Giovanni Alessio – Rausa (Gerersdorfer 1979: 2).

*język ragusański*⁷ był w powszechnym użyciu do XV wieku, lecz poświadcza go tylko kilka leksemów, por. V. Gerersdorfer (1979: 8). Dubrownicki profesor De Diversis, który w 1444 r. zarządzał tamtejszym gimnazjum, zanotował cztery ragusańskie słowa: *pen* ‘chleb’, *teta* ‘ojciec’, *chesa* ‘dom’ i *fachir* ‘robić’ (V. Gerersdorfer 1979: 8). Z kolei Ilija Crijević, dubrownicki humanista urodzony w 1463 roku, przekazał, że w młodości słyszał, jak starsi ludzie posługiwali się *językiem ragusańskim*: „Me puero memini nonnullos senes romana lingua, quae tunc rhacusae dicebatur causas actitare solitos” (Gerersdorfer 1979: 8). Decyzją dubrownickiego senatu z 1472 roku zarządzone, że języka *lingua (latina) Ragusae* można używać tylko w trakcie oficjalnych posiedzeń. W XV wieku⁸ *językiem ragusańskim (lingua vetus ragusa)* posługuje się już tylko szlachta podczas obrad Wielkiej Rady i rozpraw sądowych. Obok *języka starodalmatyńskiego* szlachta знаła w tym czasie również język chorwacki (dialekt sztokawski) i język włoski. Dwujęzyczni i trójjęzyczni byli w XIV wieku także mieszczanie. W 1518 roku dubrownicki poseł po raz ostatni wygłasza przed Dożą „*una oration in lingua ragusea*” (Sočanac 2004: 67–68). Na wyspie Krk wariant *veglijski*⁹ przetrwał najdłużej ze wszystkich. Dysponujemy tekstami jedynie tego wariantu *języka starodalmatyńskiego*. Antonio Udina¹⁰ zwany „Burbur” ‘balwierz’, który zmarł w 1898 roku, był jego ostatnim użytkownikiem i określał go mianem *veklisún* lub *vetrún diskours*, tzn. *krčki* od nazwy *Vikla* dla miasta Krk z łac. przymiotnika *vetula (vetula civitas: stary gród)*, od którego pochodzi włoska nazwa wyspy *Veglia*¹¹. Język ten znał pisarz z Vrbnika I. Feretić i określał go jako *ćuški jezik* (od słowa *ćuk* – ‘sowa’). Tłumaczyć to można faktem, że ‘sowa’ znajduje się w herbie miasta Krk (Gerersdorfer 1979: 8).

Warto zauważyć, że pomiędzy Dalmacją i Istrią istniały pewne lingwistyczne paralele. Jak już wspomniano, *język starodalmatyński* był bezpośrednim kontynuantem *bałkańskiej łaciny ludowej*, w Istrii natomiast istniał ję-

⁷ Mateo Bartoli określa go mianem *raguseo* (por. Gerersdorfer 1979: 8).

⁸ Pod koniec XV wieku większość mieszkańców posługuje się już językiem chorwackim, ale jednocześnie używa się *lingua vetus ragusa* i toskanizowanego dialektu weneckiego (Gerersdorfer 1979: 2–3).

⁹ Mateo Bartoli używa nazwy *veglioto (vegliotto)* (por. Muljačić 1999: 3).

¹⁰ W autochtonicznym romańskim narzeczu nazywał się Tuone Udaina De Saupra-naum Burbur (por. Muljačić 1999: 3).

¹¹ W narzeczu wyspy Krk brzmi ona *Veja* (Kostrenčič, Krleža (red.) 1956, t. II: 370).

зык *istroromański*¹², którego korzenie są starsze od weneckich wpływów na tym terenie. *Językiem starodalmatyńskim* posługiwano się jedynie w odizolowanych miastach bizantyńskiej Dalmacji, podczas gdy *język istroromański* nie miał takich ograniczeń terytorialnych. Przyjmuje się, że na tym terenie *język istroromański* był kontynuantem *języka starodalmatyńskiego* (Skok 1934, t. I: 136).

Wśród głównych przyczyn, które spowodowały wymarcie *języka starodalmatyńskiego*, wymienia się: slawizację, a konkretnie kroatyzację, oraz okupację wenecką (wenetyzację). Początek slawizacji na wyspie Krk rozpoczął się pod koniec IX wieku, okres panowania Republiki Weneckiej trwał od 1480 do 1797 roku. W przypadku Dubrownika kroatyzacja nastąpiła po 1100 roku, proces wenetyzacji zaś miał miejsce w latach 1205–1358 (Muljačić 1999: 5). Okres zwierzchnictwa Republiki Weneckiej charakteryzował się spowolnieniem procesu slawizacji, a zwiększeniem znaczenia dialektu weneckiego jako języka kultury i administracji. Taki stan rzeczy utrzymał się, aż do upadku Republiki w 1797 roku (Šimunković 1986, t. XXV: 47). Na wybrzeżu adriatyckim dialekty romańskie ostały się jak wyspa w morzu slawizacji, umacniając się ponownie w X wieku, kiedy Wenecjanie rozpoczęły swą kolonizację, ale jednocześnie zmieniły swój charakter, ulegając wenetyzacji. *Język starodalmatyński* około roku 1300 był o wiele bardziej zbliżony do języka regionu Apulia niż do dialektu weneckiego i dialektu Lombardii, a od 1420 roku, na terytorium od Splitu na północ, uległ całkowicie wenetyzacji. W Dubrowniku dialekt wenecki wyparł *język dalmatyński*, a sam został wyparty przez dialekt tokański (Gerersdorfer 1979: 8). Warto zauważyć, iż dialekt wenecki nie stanowił geograficznej ani lingwistycznej kontynuacji *języka starodalmatyńskiego*. Można mówić jedynie o zamianie (substytucji) jednego języka romańskiego przez drugi (Gerersdorfer 1979: 10). Z powodu hegemonii dialektu weneckiego i procesu kroatyzacji język starodalmatyński nie wykształcił formy literackiej. Po 1000 roku na *język starodalmatyński* od

¹² *Językiem istroromańskim* (*l'istriano preveneziano*) posługiwano się niegdyś w południowo-zachodniej Istrii. Dialekt ten został wyparty przez dialekt wenecki. Obecnie jest to język martwy. Żywe są jedynie dialekty istroromańskie (*i dialetti istroromanzi* (*istrioti*)) w miastach: Rovinj – Rovigno (*rovignese*), Bale – Valle (*vallese*), Galežana – Gallesano (*gallesanese*), Fažana – Fasana (*fasanese*), Šišan – Sissano (*sissanese*), z widocznym wpływem weneckim (P. Tekavčić 1976: 228).

strony kontynentu oddziaływał substrat słowiański, a od strony morza – dialekt wenecki (Muljačić 2000: 26).

W Dalmacji językiem słowiańskim, czyli dialektem czakawskim, względnie sztokawskim, posługiwano się w życiu codziennym, jednak to język romański, którego używano na posiedzeniach Rady miasta, w sądach, czy też w urzędach, był językiem oficjalnym (Gerersdorfer 1979: 9). Uważa się, że Słowianie, docierając w najbliższe okolice miast dalmatyńskich, wcale nie zagrażali populacji dalmatyńsko-romańskiej, wręcz przeciwnie, konsekwencją ich powolnego napływu była symbioza romańsko-słowiańska (Šimunković 1986, t. XXV: 47). Bez tej symbiozy nie powstałoby starochorwackie piśmiennictwo, którego poświadczenia sięgają XII wieku. Dzięki tej symbiozie doszło do wzbogacenia chorwackiej terminologii morskiej (Muljačić 2000: 22). Wenecjanie – zdaniem Petara Skoka (1942: 491–492) – starali się, aby w równym stopniu wyprzeć zarówno stary dialekt romański, jak i język słowiański – język tamtejszych Słowian. To właśnie Wenecjanie byli tymi, którzy zadali ostateczny cios starej dalmatyńskiej ludności romańskiej.

Mateo Bartoli zauważył, że w Dalmacji ścierały się cztery typy językowe – dwa proveniencji włoskiej – włoski przedwenecki i wenecki oraz dwa typu słowiańskiego – czakawski i sztokawski. Jego zdaniem, na początku okupacji weneckiej w romańskich miastach Dalmacji *język dalmatyński* ustąpił miejsca dialektowi weneckiemu tzw. *veneto coloniale*, którym posługiwano się w koloniach Republiki Weneckiej (Muljačić 2000: 89). Zdaniem Amerykanina Charlesa Bidwella (1967: 13), należy używać terminu *kolonialny język wenecki* (eng. *veneto coloniale*, wł. *il veneziano coloniale*), ponieważ południowo-adriatyckie dialekty weneckie nie są autochtonicznymi gwarami romańskimi. Rozwinęły się one na romańskim substracie¹³ i słowiańskim adstracie. „Colonial Venetian – według amerykańskiego lingwisty - it has many internal varieties and is spoken out of the traditional Venetia, such as in Venetia Julia, in Istria, in Dalmatia and in other Adriatic areas which were dominated by the Venetian Republic” (Bidwell 1967: 13).

¹³ „Non-Venetian varieties of Romance (a variety of Frulian was apparently the original speech of Trieste and its immediate environs and was still spoken by some as late as the early nineteenth century; Istro-Romanic was the idiom of the non-Slavic population of Istria and still survives in heavily Venetianized form in Rovigno, Dignano and adjacent villages; further South, in the Quarnero and Dalmatia, Dalmato-Romanic was the original speech” (Bidwell 1967: 13).

W podsumowaniu można wskazać na interesującą zależność pomiędzy sytuacją historyczną wspomnianych terenów a zmianami zachodzącymi na planie kulturowo-językowym, zwłaszcza na ich przełożenie na mapę lingwistyczno-kulturową Dalmacji.

Badania etymologiczne wskazują na liczne zapożyczenia we współczesnych dialektach nadmorskich, pochodzące z:

- języka łacińskiego;
- bałkańskiej łaciny ludowej;
- języka starodalmatyńskiego;
- dialektu weneckiego;
- literackiego języka włoskiego (dialektu tokańskiego).

Epokę nowożytną, w przeciwieństwie do średniowiecza, charakteryzowało wypieranie dialektu weneckiego przez dialekt tokański, który stał się podstawą literackiego języka włoskiego. Dialekt wenecki w Dalmacji, podobnie jak w basenie Morza Śródziemnego, w dalszym ciągu był językiem możnowładców i dominującym językiem, którym posługiwali się handlarze oraz żeglarze. Dialektem tokańskim na terytorium Dalmacji posługiwali się dalmatyńscy studenci, uczący się na uniwersytetach w Bolonii i Padwie, na których dialekt tokański był językiem wykładowym. W Dubrowniku dialekt tokański zyskał status języka sztuki i kultury, powoli wypierając dialekt wenecki. W XIX wieku wprowadzony został do szkół język chorwacki, a po upadku monarchii habsburskiej (1918) doszło do przerwania symbiozy chorwacko-romańskiej, co w konsekwencji doprowadziło do tego, iż przetrwała ona jedynie w chorwackich dialektach nadmorskich.

Bibliografia

- BARAC A. I INNI (red.), 1956, *Enciklopedija Jugoslavije*, t. II, Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog Zavoda FNRJ.
- BARTOLI M., 1906, *Das Dalmatische*, vol. I: *Einleitung und Ethnographie Illyriens*, vol. II: *Glossare und Texte – Grammatik und Lexikon*, Wien: Alfred Hölder.
- BARTOLI M., 1942, Dalmatico e albano-románico: reliquie romaniche nel croato e nell'albanese, w: *Italia e Croazia*, Roma: Reale accademia d'Italia, s. 109–185.
- BIDWELL CH., 1967, Colonial Venetian and Serbo-Croatian in the Eastern Adriatic: A Case Study of Languages in Contact, *General Linguistics VII*, s. 13–30.

- GAČIĆ J., 2004, *Etimološka i leksikološka obrada kuhinjskih i kuharskih naziva romanskog / dalmatskog, mletačkog, talijanskog i drugih / podrijetla u Dalmaciji*, doktorska disertacija / Jasna Gačić, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- GERERSDORFER V., 1979, Romanizmi u dubrovačkom govoru, *Zadarska revija 1*, XXVIII, s. 1–21.
- KOSTRENIČ M., KRLEŽA M. (red.), 1956, *Enciklopedija Leksikografskog Zavoda*, t. 2, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- KOVAČEC A. (red.), 1996, *Hrvatski opći leksikon*, Zagreb: Leksikografski Zavod Miroslav Krleža.
- MULJAČIĆ Ž., 1999, *Dalmatski, Fluminensia II*, 1–2, s. 1–31.
- MULJAČIĆ Ž., 2000, *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache* (Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte 10), Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- MULJAČIĆ Ž., 2002, O potrebi izrade hrvatsko-veljotskog rječnika (i analognih hrvatsko-dalmato-romanskih glosara), *Filologija 38–39*, s. 91–100.
- PETROZOLIN-SKOWROŃSKA B. (red.), 1995, *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SKOK P., 1934, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split: Pomorska biblioteka Jadranske straže, t. 1.
- SKOK P., 1942, Dalmatinski jezik, w: *Hrvatska enciklopedija*, t. IV, Zagreb: Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, s. 491–492.
- SKOK P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SOČANAC L., 2004, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri. S rječnicima talijanizama u standardnom hrvatskom jeziku i u dubrovačkoj dramskoj književnosti*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- ŠIMUNKOVIĆ L., 1986, Dalmatinsko-romanski leksički relikti u dalmatinskim dijalektima, *Radovi*, t. 25, s. 45–50.
- TEKAVIĆ P., 1976, Per un Atlante Linguistico Istriano (con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi), *SRAZ 41–42*, s. 227–240.
- VIDOS B. E., 1962, I problemi dell'espansione della lingua nautica veneziana con particolare riguardo all'Oriente balcanico, *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo 4*, s. 13–20.

Old Dalmatian: the origins and regional varieties

(s u m m a r y)

The history (also linguistic history) and culture of Dalmatia have been determined by its geographical and political position between the Roman Empire and the Byzantine Kingdom. This article describes in detail the origin and territorial diversity of the old Dalmatian language. Etymological research indicates that majority of *language loans* in modern Adriatic Croatian dialects have their origins in:

- Balkan Folk Latin;
- Old Dalmatian;
- Venetian dialect;
- Italian literary language.

The main reasons for the extinction of the old Dalmatian language result from the Slavic, and especially Croatian, invasion, and the Venetian occupation.